

PAUL DE MANS RETORIK

OM ETT CENTRALT BEGREPP I DEKONSTRUKTIONEN

Problemet med språkets mening är inte ett verkligt problem utan ett teoretiskt. För de Man finns det endast *en* mening med mening. Men i hans försök att visa att meningen inte kan förstås, glömmer han bort att vardagens meningar alltid förstås på det ena eller andra sättet. Michael Gustavsson visar i denna artikel hur de Man faller i samma språkuppfattningsfälla som den metafysik han kritiserar: att *teorier* inte kan förklara mening entydigt betyder inte nödvändigtvis att *människor* inte kan.

Av Michael Gustavsson

Ett gemensamt drag inom en stor del av modern språk teori är att språket ses som objekt i någon mening. Det förutsätts med andra ord att språket går att identifiera, förklara och avbilda. Man kan karakterisera en sådan språksyn helt kort: Språket ses som ett uttrycksmedel, en nomenklatur, det är ett medium, ett verktyg eller ett instrument som är till för att kommunicera information eller för att beskriva, uttrycka eller förmedla en för eller icke-språklig verklighet. Språket självt uppfattas i bokstavlig bemärkelse som ett uppfunnet verktyg som är till för att uppfylla dessa syften. Den traditionella uppfattningen är att språket är ett system av uttryck som kan kopplas ihop med begrepp och ting, som, så att säga, redan finns i ett universellt psykologiskt, socialt eller fysiskt rum. En sådan uppfattning är behärskad av ett representationstänkande som innebär att det namngivna ses som närvarande och självidentiskt före all representation.

Till denna bild (av språket som en nomen-

klatur) hör också bilden av språkets funktion som ett kommunikativt medium. I detta fall representeras språket av en inre/ytte-metafor (vilken ofta inte uppfattas som metafor utan som axiom): man antar en förbindelse mellan en sändare och en mottagare där sändaren kan skicka ett meddelande via ett medium till mottagaren. Mediet motsvarar enligt denna bild språket: en yttre kod som är gemensam för både sändare och mottagare. Vidare anses själva meddelandet kunna föreligga som något förspråkligt inre, lokaliserat till avsändaren, som i kommunikationssituationen kodifierar detta, klär meddelandet i ord och ger det en grammatisk form. Väl kodifierat eller som inneslutet i sitt yttre språkliga medium skulle detta meddelande kunna skickas över till mottagaren som i sin tur avkodifierar detta, tar av den språkliga klädningen, för att slutligen kunna tillgodogöra sig det som finns inuti, själva meddelandet.¹

1 Denna bild av kommunikation är vanligt förekommande i modern språk teori: den har kanske fått sitt mest pregnanta uttryck i Roman Jakobsons språkliga modell vilken schematiserar som följer i Sebeok (1960), s. 353 resp. s. 357; först språkets sex faktorer:

ADDRESSER	CONTEXT MESSAGE CONTACT CODE	ADDRESSEE
-----------	---------------------------------------	-----------

Michael Gustavsson (född 1961) är fil dr i litteraturvetenskap. Har förutom avhandlingen *Textens väsen. En kritik av essentialistiska förutsättningar i modern litteraturteori. Exemplet Cleanth Brooks, Roman Jakobson, Paul de Man* (1996), publicerat en antal språkfilosofiska uppsatser. För närvarande innehavare av heltids forskartjänst inom projektet "Språk och mänskligt handlan-

Frågan är om dessa bilder av språk och kommunikation äger någon relevans utanför de teoretiska sammanhang vari de är konstruerade: Har dessa bilder något med den verkliga och konkreta språkverksamheten att göra? Man skulle kunna säga att språkets objektstatus (i teoretisk bemärkelse) är helt beroende av och förutsätter just dessa bilder, att språket är objekt enbart i den teoretiska representationen. Det missvisande antagandet i en stor del av modern språk teori är emellertid att teorin representerar föreliggande språkliga objekt, då den egentligen skapar sina egna objekt. Att göra en bild av till exempel kommunikation enligt ovanstående beskrivning kan naturligtvis tjäna vissa informationstekniska syften eller något dylikt, givet att bilden ses som en bild i ett ändamålsenligt sammanhang. Men kan kommunikation beskrivas på detta sätt om man med denna beskrivning gör anspråk på att förklara det verkliga språkliga utbyte vi alla känner? Vad teoretikern som undersöker kommunikation på detta sätt gör är att konstruera ett objekt, en bild, i tron att kommunikationen är en mekanism som kan undersökas utifrån, som en maskin eller något dylikt. Teoretikern förväxlar vissa tekniska tillämpningar av en kommunikationsmodell med det verkliga språket – som knappast kan ses som tillämpningar av något annat. (Vad skulle detta 'något annat' vara för någonting?)

Inom traditionell språk teori ses språket som ett objekt (ett verktyg, ett medel) som finns till för andra objekt (idéer, begrepp, intentioner, känslor, saker, förhållanden – subjektet blir också ett objekt) som två objektvärldar i någon slags extern relation och beroendeförhållande till varandra. Det är alltså inte bara det som språket antas representera och uttrycka som förstås som objekt utan även språket självt. Det objektsteorierna glömmar härvidlag är att vi i logisk bemärkelse aldrig, i första hand, har någon extern relation till det språk vi använder. Om vi lämnar det

Alla dessa faktorer bestämmer sedan varsin språklig funktion enligt detta schema:

	REFERENTIAL	
EMOTIVE	POETIC	CONATIVE
	PHATIC	
	METALINGUAL	

2 "Il n'y a pas de hors-texte." Derrida (1967), s. 227.

teoretiska utifrån perspektivet så faller de abstrakta och härledda metaforer på vilka teorierna bygger, därför att dessa bilder tillhör teorin och inte det levande språket. Vad som är väsentligt hos språket i allmänhet är att det *inte* är ett uttrycksmedel, verktyg eller ett instrument. Vi är så involverade i språket med tankar, känslor, upplevelser med mera, men också igenom vårt handlande i världen att det är en högsta gradens abstraktion att se språket som ett objekt avskilt från oss och andra objekt i världen, en abstraktion som när den uppfattas som ett generellt objekt i bokstavlig bemärkelse teoretikern dessutom tror sig kunna studera, i bokstavlig bemärkelse, som ett avgränsat föremål.

Retorik

Poststrukturalistisk språk teori har kommit att uppfattats som en uppgörelse med den traditionellt objektstyrda språk uppfattningen. Den vänder sig mot den gängse uppfattningen att språket är ett uttrycksmedel eller ett representationsinstrument. Det är den traditionellt duala språk uppfattningen poststrukturalismen vill göra upp med. Språket utgörs inte av rena uttryck som står för någon ren mening; det är tvärtom så, enligt poststrukturalistisk teori att det inte går att tänka sig någon mening utanför språket, det vill säga att mening alltid är ett uteslutande språkligt fenomen. Tankar, idéer, känslor, företeelser, sakförhållanden, ting med mera, är oss givna som alltid redan språkligt representerade. Både subjektet och objektet är språkligt givna. Därför kan det inom poststrukturalismen hävdas att allt är språk. Det finns alltså ingen 'ren' mening bakom språket, eller något 'ren' sak språket refererar till.² Poststrukturalismen utgör så tillvida en kritik av såväl subjektivism (idealism, conceptualism, psykologicism med mera) som objektivism (empirism, realism med mera).

För den amerikanske poststrukturalisten Paul de Man har uppgörelsen med den traditionella språksynen kommit att kretsa mycket kring begreppet retorik. Hans uppfattning är att eftersom språket inte kan förstås som ett representationsverktyg eller ett uttrycksmedel enligt den gängse logiska och grammatiska

3 de Man (1986), s. 14.

språksynen, så måste språket till sitt väsen vara retoriskt. Vad menar då de Man med retorik?

Den klassiska retoriken var en lära om konsten att övertya eller övertala – *persuasio*. Retorikens innehåll, själva tekniken eller medlet för *persuasio* kallades *eloquentia* – väl-taligheten. Denna teknik innebar bland annat att talaren skulle finna argument, *inventio*, vilka skulle arrangeras i en speciell ordning, *dispositio*, för att därefter ges en effektiv språklig utformning, *elocutio*. Den språkliga och stilistiska formen skulle ges så stor effekt som möjligt genom en utsmyckning med alla handa 'figurer' och 'troper', metaforer, olika typer av upprepningar och emfatiska betoningar, ljudfigurer etc. Retoriken var under senantiken ett skolämne i nära anslutning till grammatiken och dialektiken (logiken) och under medeltiden sammanfördes dessa tre ämnen under benämningen *trivium*. Triviummodellen har sedan dess haft en betydande roll för kategoriseringen av språkstudiets olika ämnesområden, även så inom modern strukturalistisk och poststrukturalistisk teoribildning.

För Paul de Man är det i samband med denna triviummodell som retorikbegreppet blivit viktigt. De Man övertar triviummodellen men ger retoriken såväl som grammatiken och logiken helt nya innebörder. Dessutom vill han förklara förhållandet mellan retoriken å ena sidan och grammatiken och logiken å den andra på ett radikalt nytt sätt. I essän "The Resistance to Theory" skriver de Man:

[...] as long as it remains grounded in grammar, any theory of language [...] does not threaten what we hold to be the underlying principle of all cognitive and aesthetic linguistic systems. Grammar stands in the service of logic which, in turn, allows for the passage to the knowledge of the world. The study of grammar [...] is the necessary pre-condition for scientific and humanistic knowledge.³

Uppfattningen att grammatiken tillsammans med logiken garanterar ett kognitivt språk behåskar, enligt de Man, *alla* teorier om språket.⁴ Axiomet för traditionell språk teori är

att grammatiken gör det möjligt för logiken att begreppsliggöra den intuitiva och sinnliga erfarenhet vi har av världen och fenomenen. Vad retoriken beträffar, påpekar de Man, förutsätts den, såväl i klassisk som i modern språk teori, vara underordnad grammatiken:

[...] the study of tropes and figures [...] becomes a mere extension of grammatical models, a particular subset of syntactical relations.⁵

Denna syn på retoriken som grammatiskt styrd vill de Man emellertid ifrågasätta. Han menar att retoriken inte kan reduceras till ett 'tillägg', en dekoration av ett från början logiskt och grammatiskt språk.

En anledning till retorikens traditionellt underordnade roll i trivium är synen på den språkliga figuren som ett *medel* för att på ett verkningsfullt sätt uttrycka inre och yttre upplevelser. Retoriken uppfattas som ett grammatiskt kontrollerbart verktyg för språklig utformning och där dessa utformningar hjälper till att intensifiera effekten eller upplevelsen av det språkliga innehållet. De Mans radikala ståndpunkt är att retoriken *inte* går att reducera till bara en teknik som kan utnyttjas vid behov. Han menar i stället att språket *är* retoriskt i grunden, att dess figurativa karaktär och att dess effekter inte går att avgränsa, begränsa eller kontrollera a priori. Om man i den klassiska retoriken såg troper och figurer som medel för att bättre övertya och övertala, så ser de Man dessa inte som medel utan som något essentiellt i allt språk:

Rhetoric all too easily appears as the tool of the self, hence its *pervading* association, in the everyday use of the term, with persuasion, eloquence, the manipulation of the self and of others.⁶

Språkets bilder, figurer och stilgrepp är, enligt honom, en del av språkets väsen och inte "the tool of the self" och *persuasio* utgör en i språket redan inneboende performativ kraft, som en följd av detta språkets väsen.

de Man menar att retoriken står för den

5 de Man (1979), s. 6.

6 de Man (1983), s. 173 - min kursivering.

7 de Man (1979), s. 9.

4 Med kognitivt språk menas traditionellt ett språk vars sats kan vara sanna eller falska.

kraft i språket som ständigt upphäver den, enligt en traditionell språkuppfattning, grammatiskt, logisk-begreppsligt, referentiellt och psykologiskt-intentionellt bestämbara och kontrollerbara språkliga meningen – därför kallas retoriken i de Mans mening dekonstruktiv. Men det är viktigt att lägga märke till att de Man i sin retorikdefinition utgår ifrån den traditionella förklaringen av språket som i allt väsentligt uppbyggd av grammatiken och logiken, om än på ett negativt sätt. Han menar att uppfattningen att logiken och grammatiken skulle vara den fasta stomme i språket varpå retoriken kan läggas är felaktig; det är i stället, enligt de Man, retoriken som kontrollerar grammatiken och logiken. Han menar till och med att de anspråk som vidhäftas logiken och grammatiken, nämligen att dessa utgör grunden för ett kognitivt språk underställt vissa absoluta sanningsvillkor, är helt vilseledande då både grammatiken och logiken kan visas vara styrda av retoriken, de kan ses som retoriska funktioner.

Grammatikens dekonstruktion

de Man vill ifrågasätta den traditionella uppfattningen om grammatiken, att den samtidigt som den genererar mening kan kontrollera den. All meningsproduktion är, enligt de Man, retorisk, vilket innebär ungefär motsatsen, det vill säga att mening aldrig går att kontrollera. Grammatiken är inte en överordnad norm utan en performativ funktion underordnad språkets retorik. I essän "Semiology and Rhetoric" använder de Man sig av ett ofta citerat exempel för att försöka visa hur språkets egen retorik gör det omöjligt att utifrån grammatiken avgöra den språkliga meningen, i detta fall handlar det om att avgöra om *ett* grammatiskt mönster alstrar en bokstavlig eller en figurativ mening. Exemplet, som är hämtat ur en amerikansk TV-serie, behandlar *den retoriska frågan*: "[...] asked by his wife whether he wants to have his bowling shoes laced over or laced under, Archie Bunker answers with a question: 'What's the difference?'" Den figurativa meningen – om frågan förstås som en på förhand (grammatiskt) bestämd retorisk fråga

– blir här: "I don't give a damn what the difference is." Men frågan måste inte uppfattas som en retorisk fråga, den kan också förstås i dess bokstavliga innebörd, nämligen som en fråga om vilken skillnad det faktiskt är mellan de två sätten att snöra skorna.⁷ Archie Bunkers fru uppfattar frågans bokstavliga betydelse – liksom hon tar allting bokstavligen – och börjar förklara skillnaden mellan olika snörningssätt, vilket gör Archie förtvivlad. Men det retoriska, i de Mans mening, innebär inte att frågan är en retorisk fråga i klassisk mening, det vill säga att det är en fråga som inte kräver något svar. Det retoriska, i de Mans mening, ligger inte heller i frågans dubbeltidighet:

The grammatical model of the question becomes rhetorical not when we have, on the one hand, a literal meaning and on the other hand a figural meaning, but when it is impossible to decide by grammatical or other linguistic devices which of the two meanings (that can be entirely incompatible) prevails. Rhetoric radically suspends logic and opens up vertiginous possibilities of referential aberration.⁸

Retoriken innebär i detta fall, enligt de Man, att det är omöjligt att utifrån frågans grammatiska mönster avgöra om den är bokstavligt eller figurativt menad, om frågan är en retorisk fråga eller inte. Denna omöjlighet menar de Man är ett resultat av språkets retoriska väsen: retoriken upphäver de anspråk som traditionellt vidhäftas grammatiken och logiken.

Det är omöjligt säger de Man att med grammatiska eller lingvistiska mönster avgöra frågans mening, och därför omöjligt överhuvudtaget. Frågan är emellertid om den omöjlighet de Man talar om, att vi inte med hjälp av grammatiska och lingvistiska mönster kan avgöra frågans mening, betyder att det generellt sett är omöjligt att avgöra mening? Det tycks som om de Man trots allt accepterar förutsättningen för den grammatiska språksyn han vill kritisera, nämligen förutsättningen att den enda potentiella möjlighet som finns att avgöra frågans mening är med hjälp av grammatiken. Visar sig detta omöjligt, visar det sig att vi inte kan lita på grammatiken, så finns det

⁸ de Man (1979), s. 10.

⁹ de Man (1979), s. 15.

plötsligt, för de Man, inte längre några möjligheter överhuvudtaget att förstå frågans mening. Problemet är att de Man, när han hävdar omöjligheten att kontrollera meningen i språket, förutsätter att möjligheten till förståelse uteslutande kan knytas till de grammatiska modellerna av språket, som om dessa modeller vore identiska med det språk vi faktiskt använder.

Man kan, i den traditionella språksyn de Man kritiserar, hävda att grammatiska modeller generellt förklarar hur språket kan ha mening. En sådan uppfattning grundas på att den sekundära grammatiska beskrivningen tas för en i språkets natur primär och inneboende förutsättning. Men man kan också, som de Man gör, hävda att grammatiken inte kan fånga eller kontrollera språkets mening, att grammatiken ständigt dekonstrueras av språkets egen retoriska kraft. En sådan uppfattning grundas i lika hög grad på att den sekundära beskrivningen (modellen) tas för en i språkets natur primär och inneboende förutsättning. Grammatiken är visserligen en verklig beståndsdel i språket, för de Man, men språkets retorik, som enligt honom är allomfattande, upphäver den grammatiska meningen. Han rör sig på samma teoretiska representationsnivå som de teorier han kritiserar utan att fråga sig om det är just denna modell- och teorinivå som skapar de problem han brottas med.

Att avgöra om en språklig sats grammatiskt sett är en fråga utgör en form av extern förklaring av satsen, med vilket jag helt enkelt menar att förklaringen av satsen föreligger utanför dess användning. Att försöka visa på omöjligheten att avgöra detta (om satsen är en fråga eller inte), genom att ge en annan innebörd åt grammatiken, utgör också en extern förklaring. Förklaringen är inte identisk med Archie Bunkers faktiska samtal med sin fru utan utgör en representation av detta. De Man tror emellertid att om man utifrån, utanför samtalet, kan visa att det är omöjligt att kontrollera den språkliga meningen grammatiskt, så har man därmed också visat omöjligheten att förstå meningen i de verkliga samtal man är involverad i. Han ser inte grammatiken som en teoretisk modell utan som en väsentlig del av det praktiska språkbruket.

Hur ofta, kan man fråga, avgör vi i det vardagliga språkbruket, som detta de Mans exempel vill representera, mening med hjälp av grammatiska och lingvistiska mönster? Hör inte denna form av meningsanalys till en specifik och begränsad språkteoretisk eller språkpedagogisk verksamhet? De Man vill med valet av sitt exempel, antyda att teorins begrepp i princip tillhör språket som helhet, även vardagsspråket. När de Man hävdar att den traditionella grammatikens anspråk är felaktiga, och att dess begrepp inte är giltiga bildas så att säga ett tomrum i språket efter den traditionella grammatiken som måste fyllas med en alternativ grammatik – en grammatik som inte kan bestämma mening. Vad de Man inte ser är att detta tomrum endast är ett tomrum i en teoretisk begrepps bildning. Man skulle kunna säga att de Man vill projicera de grammatiska och teoretiska begreppen om språk på språket som helhet. Om det inte för de Man går att indirekt analysera språklig mening, det vill säga på den teoretiska representationens nivå, så går det inte att direkt förstå mening, på språkanvändningens nivå.

Påståendet att det är omöjligt att avgöra om Archie Bunker är ironisk eller inte kan endast hävdas utifrån den teoretiska representation av samtalet som exemplet utgör. Exemplet kan sägas representera ett samtal som varken Paul de Man eller någon av hans läsare är inblandade i och på detta sätt kan exemplet endast fungera på en teoretisk nivå: Exemplet utgör en representation av ett samtal och inte samtalet självt. Därför kan exemplet sägas utgöra en del av de Mans teori och inte en del av det språk han vill teoretisera om. Lika lite som det utanför samtalet går att avgöra om en fråga för den tillfrågade är en fråga eller inte, lika lite går det att utanför samtalet avgöra om det för den tillfrågade är omöjligt att förstå frågans mening. Här ligger förväxlingen som de Man gör sig skyldig till.

Han tycks mena att den traditionella grammatikens meningsbegrepp *är* en realitet för Archie och hans fru, liksom han tycks mena att hans eget retorikbegrepp *blir* en chockartad och drabbande insikt för dessa. Han menar att de som är inblandade i samtalet verkligen är offer för den retorik som förstör den gramma-

tik de bägge litar på, som om både retoriken och grammatiken vore något essentiellt och konkret i deras praktiska språkbruk. de Man förutsätter att språket verkligen, för de inblandade, är konstruktivt grammatiskt och dekonstruktivt retoriskt, på det sätt hans modell av språket beskriver detta.

Den som är bekant med Archie Bunker och hans fru kan ju för övrigt påminna sig att orsaken till komiken i deras samtal är just den att hans fru ständigt *missförstår* hans ironier, att hon alltid tolkar den sarkastiske Archies ut-sagor bokstavligen. Funnes det någon tvekan om detta förhållande så skulle dialogernas komiska effekt helt förtas. Är man, om man skrattar åt Archie och hans fru, offer för en traditionell, metafysisk språksyn?

Retorikens dekonstruktion

Enligt de Man går det inte att med hjälp av grammatiken bestämma språkets retorik på förhand. Man skulle kunna säga, att för de Man finns det ingenting före retoriken. Så till vida kan de Man hävda att retoriken upphäver grammatikens kontroll. Han kallar detta fenomen för en *retorisering av grammatiken* och med det menar han att retoriken i hans egen mening dekonstruerar den grammatik med vars hjälp vi tror att vi kan kontrollera retoriken i klassisk mening. Men det går även, menar de Man, att tala om en *grammatisering av retoriken*. Då handlar det emellertid om retorik i den klassiska betydelsen av kontrollerbara tropor och figurer och en grammatik som inte skall förstås i klassisk mening. Grammatiken skall i detta sammanhang i stället förstås som en retorisk funktion, det vill säga 'retorisk' i de Mans betydelse.⁹ Med grammatiken som en retorisk funktion menar de Man den kraft som genererar språk och mening helt oberoende av förspråkliga intentioner eller utomspråkliga referenser. Det är de Mans uppfattning att språket självt alstrar språk, att det helt enkelt är uteslutet att någonting utanför språket skulle kunna generera, skapa eller styra språket och den språkliga meningen.

Vad de Man menar med 'grammatisering av retoriken' är alltså att grammatiken, förstådd som retorisk funktion, kan dekonstruera reto-

riken i den klassiska meningen. de Man säger att synen på en kontrollerbar trop eller figur med en viss avsedd effekt kan ifrågasättas genom att visa att tropen eller figuren alltid är en okontrollerbar produkt av språkets egen grammatik (i de Mans mening). Intentionen är en strukturellt-grammatisk funktion och inte en psykologisk, vi är med nödvändighet underkastade en grammatik vad både tanke och språk anbelangar. de Man skriver:

To equate language with humanity [...] is in question. If language is not necessarily human – if we obey the law, if we function within language, and purely in terms of language – there can be no intent [...].¹⁰

Vi har ingen förspråklig intention och vi kan inte avse något som inte redan språket har avsett, (som det dessutom gör på ett vilseledande sätt).

Bakom de Mans grammatikbegrepp ligger alltså uppfattningen att vårt tänkande och handlande alltigenom är styrt av språket, eller rättare sagt *är* språkligt. Han polemiserar mot den uppfattning som säger att grammatiken utgör ett klassificeringssystem och ett regelsystem med vars hjälp språkbrukaren kan kontrollera språkets logiskt-kognitiva funktion och retorikens effekter och hävdar i stället att varje språkbrukare är underordnad grammatiken (förstådd som retorisk funktion). *Det retoriska*, i de Mans mening, inkluderar såväl de logiska och grammatiska som de figurativa dimensionerna i språket.

Det är således inte bara vår intentionella retorik som dekonstrueras enligt de Mans modell, utan också vår kognitiva förmåga, anspråken på att *med hjälp av* språket förmedla kunskap och sanning. Lika lite som retoriken kan användas som ett medel för att försköna språket eller att övertyga kan grammatiken förstås som ett medel för språkanvändaren att kontrollera språkets meningspotential med. Språket är retoriskt på ett oförutsägbart sätt och grammatiken är den språkalstrande funktion som språkanvändaren måste underordna sig, eller rättare sagt *är* underordnad. Grammatiken föreligger före all psykologisk intention, det är grammatiken som bestämmer den-

10 de Man, 1986, s. 87.

11 de Man (1979), s. 268.

na intention, eller rättare sagt, intentionen är språkligt-grammatisk och ingenting annat.¹¹ Grammatiken fungerar därför enligt de Man som en maskin, men inte en maskin vi som språkbrukare kan styra, utan en maskin som styr vårt språkbruk såväl som vår intention och förståelse.

Grammatikmaskinen

Enligt en traditionell språkuppfattning utlovar grammatiken ett begreppsligt och allmängiltigt meningsfullt språk. Men detta är ett, vad de Man skulle kalla, retoriskt löfte. I en diskussion om vad som utmärker en text förklarar de Man sin uppfattning om grammatiken som retorisk funktion:

[...] just as no text is conceivable without grammar, no grammar is conceivable without the suspension of referential meaning. [...] grammatical logic can function only if its referential consequences are disregarded.¹²

Grammatikens språkalkalstrande funktion bygger just på dess logiska och abstrakta allmängiltighet (språket måste produceras på ett allmängiltigt sätt) och därför kan inte grammatiken redogöra för eller förutsäga de partikulära meningar varje individuell språkakt får. Grammatiken kan aldrig producera ett enbart grammatiskt och logiskt allmängiltigt språk, och detta förhållande hotar enligt de Man den grammatiskt-logiska dominansen i den traditionella trivium-modellen.

There can be no text without grammar: the logic of grammar generates texts only in the absence of referential meaning, but every text generates a referent that subverts the grammatical principle to which it owed its constitution."¹³

Grammatiken 'utlovar', å ena sidan, en generell logisk, begreppslig mening, men den grammatiska 'meningstypen' blir, å andra sidan, i praktiken alltid en 'meningsindivid'. Den generella (grammatiska) meningen *blir* i texten en partikulär (referentiell) mening som i och med denna 'förvandling', enligt de Man, upphäver den generella grammatiken. Denna

partikulära mening (eller 'referent', med de Mans språkbruk) är visserligen alltid grammatiskt konstituerad i första hand, men samtidigt går den aldrig i sin partikularitet att återföra till den generella grammatiken. Vägen från den generella grammatiken till den partikulära språkliga meningen är, enligt de Man, enkelriktad. Det är denna skillnad mellan en generell grammatik och en individuell betydelse som de Man kallar för "the figural dimension of language"¹⁴ Vad de Man vill säga är att språket när det används alltid har en unik och tillfällig mening som aldrig kan förklaras av den kod som genererar den.

Den traditionella grammatikuppfattning de Man vill ogiltigförklara säger att grammatiken är, "capable of deriving an infinity of versions from a single model"¹⁵. Invarianta 'typer' i ett abstrakt grammatiskt system tillämpas, enligt denna uppfattning, i olika 'versioner' vars betydelser aldrig hotar grammatikens logiska allmängiltighet. de Mans uppfattning skulle emellertid kunna beskrivas som negativt av denna bild: ett abstrakt grammatiskt system *producerar* olika 'versioner', vilkas betydelser *alltid* hotar grammatikens logiska allmängiltighet. Skillnaden visavi en traditionell grammatisk syn ligger i synen på hur grammatiken fungerar. Grammatiken är ingen statisk kod enligt de Man utan en 'maskin'.¹⁶

Den mening som vi enligt en traditionell språkuppfattning hämtar ur koden hävdas vara förenlig med kodens 'meningsprototyp', medan den mening som de Mans 'grammatikmaskin' producerar alltid som färdig produkt upphäver 'prototypens' mening. Skillnaden mellan dessa grammatikmodeller uttrycker de Man själv i en beskrivning av den grammatiska texten:

The text as body [...] is displaced by the text as machine and, in the process, it suffers the loss of the illusion of meaning. The deconstruction [...] is a process that takes place independently of any desire; as such it is not unconscious but mechanical, systematic in its

& New York, 1984), s. 201.

¹⁵ de Man (1979), s. 7.

¹⁶ Geoffrey Bennington skriver om de Mans "grammatikmaskin" (1989), s. 209–222.

¹⁷ de Man (1979), s. 298.

¹² de Man (1979), s. 268f.

¹³ de Man (1979), s. 269.

¹⁴ de Man (1979), s. 270; jfr. William Ray, *Literary Meaning* (Oxford

performance but arbitrary in its principle, like a grammar.¹⁷

När de kognitiva begreppen visar sig vara grammatiskt genererade – producerade av 'maskinen' – och inte sprunget ur något 'rent' medvetande dekonstrueras den traditionella grammatiska språksynens sanningsanspråk.

Problemet är att föreställningen om denna dekonstruktion i första hand är beroende av just den bild av 'grammatikmaskinen' de Man har skapat. Det är enbart för att de Man utgår från att denna teoretiska bild utgör en sann beskrivning eller avbild av språkets sanna natur som han kan hävda att 'språket självt' upphäver de estetiska och kognitiva anspråk som belastar det traditionella tänkandet. Förklaringen att språket självt dekonstruerar sin grammatiska mening förutsätter dessutom att de Man tar sin egen teoretiska representation för en i traditionellt kognitiv mening sann representation av språket. Uppfattningen att bilden på ett riktigt sätt representerar det verkliga språkets väsen bygger på att de Man här faktiskt accepterar det kunskapsbegrepp som han på annat håll så ivrigt kritiserar. De Man byter ut en grammatisk modell mot en annan: den traditionella bilden av grammatiken som ett redskap och ett kontrollsystem (det som kontrollerar logisk och referentiell mening) ersätts med en 'maskin' som producerar kognitiva metaforer. Grammatiken ses fortfarande som en väsentlig och föreliggande del av språket även om den hos de Man ges en annan funktion. De Man delar, kan man säga, den traditionella språketeorins uppfattning att det måste existera en grammatik *i* (och inte bara som *modell av*) språket oavsett hur grammatiken förstås.

Kunskap och metafor

De kunskaper språket förmedlar är enligt de Man språkliga konstruktioner (och inte rationella uttryck eller begreppsliga representationer) och just därför inga kunskaper alls i traditionell bemärkelse. Det i traditionell mening figurativa och metaforiska språket är, enligt de Man, i själva verket också det uteslutande språkligt genererat (eller grammatiskt produ-

cerat) och därmed faller de anspråk som traditionellt förknippas med retoriken (retoriken som medel eller instrument). Det kognitiva språket är alltså lika retoriskt som det figurativa; det bygger på vad de Man skulle kalla kognitiva metaforer och inte sakförhållanden eller logiska begrepp.

Vad menar då de Man med metafor? Den traditionella definitionen utgår från att metaforen är en trop där överföringen från sakled till bildled är beroende av någon slags likhet. De Man ger metafor en betydelse liknande *synekdoke*: metaforens bokstavliga och figurativa betydelser är delar av samma totalitet.¹⁸ Metaforen kan alltså sägas vara en trop där delarnas likhet utgör själva den totaliserade helheten som döljer skillnaderna mellan delarna. Om man liknar kärleken vid en ros, kan likheten mellan sakled och bildled sägas ligga i egenskapen 'underbar' eller 'skön'. Denna för de olika leden gemensamma egenskapen utgör metaforens totalitet. Likheten finns alltså i helheten och skillnaden föreligger mellan den figurativa och den bokstavliga betydelsen. Metaforen innebär ett överskylande av denna skillnad: det finns ju ingen faktisk likhet mellan kärleken och en ros. Metaforen innebär kort sagt att både den figurativa och den bokstavliga betydelsen underordnas tropens helhet. På ett liknande sätt menar de Man att *begreppet* fungerar. Begreppet *människa*, för att ta ett exempel, utgör en abstrakt, generell och grammatiskt konstituerad totalitet som med nödvändighet – utifrån några gemensamma egenskaper hos alla mänskliga individer – överskyler de faktiska skillnader som föreligger mellan mänskliga individer. På detta sätt, menar de Man, är det logiska begreppet metaforiskt.

Det som kallas logisk eller begreppslig betydelse är egentligen, enligt de Man, ett resultat av språkets inneboende metaforiska retorik. Härvidlag kommer de Man till slutsatsen att språkets referentiella funktion bygger på grammatiskt producerade metaforer, och att dekonstruktion främst är en dekonstruktion av metaforiska totaliseringar. Det logiska begreppet, språkets referentialitet eller dess

¹⁸ hela' representerar 'delen' eller 'delen' representerar 'det hela'.

¹⁹ Dessa, som man kan tycka, drabbande invändningar mot de

kognitiva mening är, liksom språkets retoriska utsmyckningar och effekter, inte produkter av några för- eller utomspråkliga kognitiva förhållanden, eller några retoriska intentioner, utan de är metaforiska produkter genererade av språket självt.

Den traditionella språkuppfattning, som de Man vänder sig mot, är den som försöker förena språk med något utanför språket liggande, språk och natur eller språk och medvetande, och som hävdar att språket troget kan återge kognitiv mening och sinnlig upplevelse fattade som av språket oberoende kategorier. De Man menar att det inte finns någon perception eller kunskap som skulle ge oss tillgång till verkligheten (världen) 'som den är i sig själv'. Det finns inget gap att överbygga från intuition och perception till språkliga uttryck därför att vår intuition och perception från början är språkligt genererad och styrd. Språket har inget förhållande till något utanför språket.

Ett problem härvidlag är just de Mans egen 'avslöjande' position. Om de idéer, om språk, mening, referentialitet, intention etc., som de Man hävdar vara retoriska verkligen är retoriska varför då behandla dessa som om de inte vore det? Om en uppfattning om språkets väsen visar sig vara en grammatiskt konstruerad metafor och inte ett ontologiskt påstående, varför skall då de Man behandla detta påstående som om det vore ett felaktigt ontologiskt påstående, som om en ontologisk sanning i princip vore möjlig och som om denna sanning omfattade något utanför det språkliga spel han själv förutsätter. Om filosofiska kunskaper är, som de Man säger, retoriska, det vill säga grammatiskt konstruerade metaforer, varför måste han då kritisera dem som om de kognitiva anspråken och sanningsanspråken kunde vara berättigade? Svaret är väl snarast att de Man inte kan tänka sig något annat än att fortsätta den intellektuella tradition han tillhör.

Vad jag vill säga är att de Man har, vare sig han vill eller inte, en idé om hur språket fungerar och han vill slåss mot andra idéer just som idéer om språket. Varför gör han då detta, kan man fråga, om det är som han säger, att både de idéer han kritiserar och de han själv företräder är producerade av språket? Det paradoxala med de Mans teori är att just detta

är hans idé om språket. Både hans egna och andras idéer om språket är, enligt denna de Mans idé, språkligt producerade och därför inga idéer i metafysisk mening. De idéer som han själv står som upphovsman till är, om han skall vara konsekvent, också dessa producerade av en grammatisk 'maskin'. Eller gör de Man själv anspråk på att med *sin insikt* om språkets sanna väsen utgöra ett undantag från språkets universella väsensdrag? Om insikten om språkets väsen skall gälla måste formen för insikten undantas från språkets väsenslag. Om förklaringen av språket skall vara allmängiltig innebär det att vi inte kan avgöra om förklaringen i sig är sann eller inte. Om den ena kunskapen är metaforisk på samma sätt som den andra varför skulle den ena kunskapen vara sannare än den andra?¹⁹

Dekonstruktionen som bild

Allt språk har visserligen mening, menar de Man, men anledningen att vi aldrig kan ge evidens för denna mening är att den inte går att återföra till en logisk-grammatisk helhet. Problemet med de Mans beskrivning är att han utgår från att all mening från början är genererad av en generell grammatik – grammatiken utgör således, för de Man, ingen härledd modell utan en förklaring av en i språket förutsatt verklig beståndsdel och en förklaring av hur språket verkligen fungerar. Det är just denna uppfattning som ligger bakom de Mans användning av begreppet retorik. Han vill med sin grammatikmodell, fattad som en sann bild av språkets verkliga grammatik, kritisera den traditionella synen på intention – att språklig mening är grundad på eller uttryck för något slags förspråkligt medvetande. Men vad han egentligen gör är att ersätta en bild av intention (en mental eller ideal) med en annan (en språkligt-strukturell intention). Frågan är: Vad

Mans teori är han emellertid själv medveten om: han formulerar dem själv och ofarliggör dem genom att inkorporera dem i teorin. De Man tar så att säga udden av kritiken genom att formulera den själv: han säger att även dekonstruktionen, fattad som ett avslöjande av det kognitiva språkets retoriska karaktär, producerar en kunskap, och därför måste även denna kunskap dekonstrueras i sin tur. Just detta förhållande (att varje dekonstruktion av en förklaring kan bli objekt för en ny förklaring) blir för de Man ett bevis för att hans teori stämmer. Se till exempel de Man (1979), s. 125.

representerar denna bild? Förutsättningen för att hans kritik och att hans teori skall stämma är ju att denna bild utgör en sann beskrivning av språkets väsen, men detta betyder ju att denna bild är, även om han själv gör sig blind för det, lika metafysisk som den bild den vill dekonstruera.

När de Man säger att allt språk är retoriskt så menar han ju visserligen att det aldrig går att kontrollera språkets betydelse med hjälp av den grammatik som konstituerade språket. Men denna grammatik finns där ändå, enligt de Man. Hans utgångspunkt är att det är existensen av 'grammatikmaskinen' (även om han ibland beskriver den som metafor) som förklarar språkets dekonstruktiva väsen. Men vi kan se att det är den teoretiska modellen av 'grammatikmaskinen' som utgör förutsättningen för att dekonstruktionen skall 'fungera'. För det är bara enligt denna modell som 'grammatikmaskinen' producerar de metaforiska totaliseringar (logiska begrepp och tropes) som kan dekonstrueras – men detta uppfattas, av de Man själv, som en för språkets natur allmängiltig lag.

Även om också denna bild, i teorin, kan dekonstrueras så kan dess status som teoretisk förutsättning aldrig ifrågasättas, för då faller själva möjligheten att hävda språkets dekonstruktioner (och även möjligheten att kunna hävda dekonstruktionen av just denna bild).

Bilden fattad som sann avbild av språkets grammatik är nödvändig i de Mans teori hur mycket den än sägs dekonstrueras.

de Man fortsätter den tradition han säger sig ta avstånd från genom sitt 'sanningssökande', men också i det att han övertar metafysikens begrepp. de Man tycks ha en intellektuell förståelse att den klassiska metafysikens dikotomier (figurativt och bokstavligt, metaforiskt och kognitivt etc.) är konstruktioner utan någon förankring i språkets eller verklighetens sanna natur, men han vägrar dra de praktiska konsekvenserna av detta och ge upp dem, och därmed avsluta, ta avstånd ifrån den intellektuella tradition som bygger på dem. Han kanske inte kan tänka sig något annat än att denna tradition skall fortsätta och därför måste han (ibland mot bättre vetande) använda dem. Eftersom de Man i sin kritik av metafysiska för-

klaringar egentligen inte kan avsäga sig denna tradition så vill han, verkar det som, att *hans egen* 'upptäckt' inte skall vara en konstruktion. I stället för att visa att de teorier som gör anspråk på att förklara språkets universella väsen, har uppställt meningslösa problem, och därmed avsluta eller *upplösa* dessa problem, vill han *lösa* dem – som om metafysiken hade formulerat de 'riktiga' problemen. de Man godtar, visar det sig, den metafysiska föreställningen att språket skulle ha ett 'hemligt' och för gemene man fördolt väsen, att dess sanna natur skulle ha en annan innebörd än vad språket rent konkret har för oss i praktiken.

Problemet är att hans kunskap om språket inte så att säga går från språket till bilden av språket, utan det är bilden, modellen själv som förväxlas med detta språkets väsen. Det är en kunskap som utifrån projiceras på språket, eller annorlunda uttryckt, det är en teoretiskt självbespeglande kunskap, en kunskap om en modell som sägs gälla för språket självt. Även om kunskapen om språket, enligt de Man själv, alltid är metaforisk, språket presenteras som en bild, så representerar han alltid en sådan bild med ytterligare en bild. Precis som i de metafysiska teorier de Man kritiserar är föreställningen här att denna bild egentligen är en schematisering av en 'upptäckt': först föreligger en insikt i språkets dekonstruktiva väsen, i andra hand kan detta väsen representeras.

Slutord

Att i traditionell teori vilja förklara hur man förklarar, tolkar och kontrollerar språklig mening eller att, som de Man gör, vilja förklara att språklig mening aldrig går att förklara, tolka och kontrollera, grundar sig på samma typ av metafysiska anspråk, det vill säga de innebörder av 'förklara', 'tolka' och 'kontrollera' som förutsätts är de metafysiska. Såväl i de Mans teori och i den metafysik han kritiserar förutsätts med andra ord att problemet med förståelsen av språkets mening är ett allmängiltigt problem som endast kan utredas med hjälp av teoretiska modeller. Det förutsätts att all språklig mening kan förstås i en teoretiskt-formaliserad mening, att mening betyder samma sak i teorin som i praktiken. Att vi när vi använder språket kan förstå mening på ett

annat sätt, att vi kan erfara att vi riktigt förstår ett yttrande, ändrar inte detta förhållande. I de Mans teori görs anspråk på att förklara den generella omöjligheten att kontrollera eller förstå mening (det är en del av meningens väsen), som om denna teoretiska bild av mening skulle vara identisk med den mening vi i språkanvändningen förstår eller missförstår. Det finns, enligt de Mans sätt att se, bara en mening med mening och det är den som förklaras med hans teoretiskt-formaliserade bild av mening, som om denna bild vore en sann avbild av den språkliga meningens sanna natur.

Att vi inte på ett allmängiltigt sätt kan förklara textens eller språkets mening som en av den språkliga uttrycket oberoende enhet, som något direkt tillgängligt och förståbart, enligt en traditionell metafysisk föreställning, betyder ju inte att meningen inte är en konkret och förståelig realitet i språket. Att vi inte kan kontrollera meningen med hjälp av en grammatik, säger ju bara att denna modell, i de fall den vill vara en modell av språkets natur, på ett felaktigt sätt representerar språket, att det inte är eller borde vara grammatikens ändamål att vara en sådan modell. Det betyder ju inte, som den demanska språkmodellen vill göra gällande, att det i språket och språkanvändningen är omöjligt att riktigt förstå mening, de Man vill ersätta en modell, som vill visa hur språkets mening kan kontrolleras, med en annan modell som vill visa att meningen inte går att kontrollera. Kan vi inte tro på en närvarande och självidentisk mening, enligt ett traditionellt metafysiskt synsätt, kan vi inte tro på någon mening över huvud taget, tycks de Man mena. Han godtar, som jag tidigare sagt, detta synsätts villkor i första hand: att dekonstruera den metafysiska synen på mening, är

att dekonstruera all möjlighet att inte bara teoretiskt förstå utan att också praktiskt erfara språklig mening.

Vad de Man gör sig blind för är att det faktiskt går att förstå och erfara den språkliga meningen på ett annat sätt än som den framstår i teoretiska formaliseringar. Det går att förstå meningen i språket utan att man *förklarar* vad mening är. Vi kan alla erfara att vi förstår eller inte förstår en text, en utsaga, en samtalspartner, utan att 'meningens' identitet utanför vårt praktiska bruk av språket formaliseras, eller representeras (*signifié, interprétant* eller något dylikt). Om till exempel två människor involverade i ett samtal förstår varandra eller inte förstår varandra kan inte uttömmande avgöras utanför detta samtal – vi kan inte avgöra detta med några meningsteorier. Kort sagt, *vi kan* förstå meningen i vad en samtalspartner säger och vi kan förstå meningen i en text när vi läser den på det sätt som det är meningsfullt att säga att vi förstår i sådana sammanhang. Att glömma bort att man med språklig mening i praktiken kan mena detta enkla faktum är att bortse från en stor del av den språkliga verklighet som de Man trots allt gör anspråk på att förklara. Varför kan inte de Man ta hänsyn till detta enkla faktum? Han vill bortse från, verkar det som, det enkla språkbrukarperspektiv i tron att vår förståelse i det vanliga språket såsom vi i allmänhet erfar det bygger på någon slags förvillelse. Det är som om språkets väsen skulle vara något för flertalet språkbrukare främmande och fördolt, som om vi i vårt vardagliga språkbruk inte vet vad vi gör, eller som om vi bara hade vaga aningar om de bakomliggande processer som gör att vi kan tala, läsa, skriva, kommunicera etc.

Referencer

- Bennington, Geoffrey (1989) "Aberrations: de Man (and) the Machine" i *Reading de Man Reading*, red. Lindsay Waters & Wlad Godzich, Theory and History of Literature, Vol. 59, Minneapolis, University of Minnesota Press
- Derrida, Jacques (1967) *De la Grammatologie*, Paris, Les Éditions de Minuit
- Roman Jakobson, "Closing Statement: Linguistics and Poetics", i: Thomas Sebeok (red) (1960), *Style in Language*, New Haven & London, MIT Press

- de Man, Paul (1979) *Allegories of Reading: Figural Language in Rousseau, Nietzsche, Rilke, and Proust*, New Haven & London, Yale University Press
- (1983) *Blindness and Insight* [1971], andra utökade upplagan, London, Methuen & Co
- (1986) *The Resistance to Theory*, Theory and History of Literature, Vol. 33, Manchester, Manchester University Press
- Ray, William (1984), *Literary Meaning*, Oxford & New York: Basil Blackwell